MARIA MARIN

UN MIJLOC DE REALIZARE A ACTUALIZĂRII ACȚIUNII VERBALE ÎN GRAIURILE DE TIP NORD-VESTIC

În general, definirea timpurilor verbale se face prin raportare la momentul vorbirii, reper în funcție de care se disting acțiuni anterioare (trecute), simultane (actuale), posterioare (viitoare) acestui moment.

În limba română literară, mai ales în cea literar-artistică, precum și în vorbirea populară, autorul/vorbitorul apelează adesea la categoria timpului nu numai pentru a marca net cele trei perspective față de momentul emiterii mesajului, ci și pentru a obține o gradare a acestora sau pentru a apropia de momentul vorbirii o acțiune mai mult sau mai puțin îndepărtată în trecut sau în viitor.

De regulă, această încercare de apropiere a acțiunii de momentul vorbirii, denumită a c t u a l i z a r e [1], are funcție stilistică, atestând, pe de o parte, participarea afectivă intensă a vorbitorului la faptele narate, iar, pe de altă parte, tentativa de a obține un efect (stilistic) de apropiere a relatării în raport cu momentul comunicării, care determină, implicit, și o participare afectivă a receptorului.

Frecvența cea mai ridicată o dețin situațiile de apropiere a planului trecutului de cel actual, iar timpul verbal cel mai uzitat în acest scop este *prezentul dramatic*[2], procedeu comun variantei literar-artistice și limbii române vorbite, inclusiv variantei dialectale.

Alături de acesta, vorbirea populară dispune și de alte mijloace de obținere

[1] În literatura beletristică, procedeul acesta de aducere a acțiunii personajelor în fața cititorului a fost desemnat prin sintagma *actualizare scenică* (Cazacu, 1978, p. 25-26).

[2] Acest tip de prezent „poartă obișnuit numele de *prezent istoric*" (Iordan, 1956, p. 424; cf. *Gramatica*, I, p. 235); desemnarea lui prin „*prezent dramatic*, termen mai potrivit" (Iordan, 1956, p. 424), a determinat o redefinire a prezentului istoric, vizând utilizarea acestuia numai în „relatări care privesc evenimente care s-au produs în trecut, dar care, ca fapte ale cunoașterii, au devenit permanente, valabile totdeauna, apropiindu-se, deci, de așa-numitul prezent gnomic"; așadar în „relatările cu caracter istoric" (Iordan, Guțu Romalo, Niculescu, 1967, p. 228; cf. Călărașu, 1987, p. 76-78).

DACOROMANIA serie nouă, II, 1996-1997, Cluj-Napoca, p. 105-110

BDD-A1911 © 1996-1997 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:38 UTC)

a efectului amintit, cum ar fi utilizarea, în anumite graiuri dacoromâne, a perfectului simplu (Vulpe, 1977; Pană-Boroianu, 1982; Neagoe, 1985; Marin, 1989), a unor forme perifrastice de tipul *sunt plecat* (Ghinescu, 1967; Marin, 1985) ş. a.

În cele ce urmează, ne vom ocupa de unul dintre mijloacele de realizare a actualizării acţiunii, subordonat, într-un fel, prezentului dramatic, atestat în graiurile dacoromâne.

Materialul excerptat în acest scop îl constituie textele dialectal-folclorice publicate sau existente în Arhiva Fonogramică a Limbii Române (AFLR) a Institutului de Fonetică şi Dialectologie din Bucureşti şi în arhiva de texte dialectale a Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară din Cluj-Napoca (A–Cluj).

Prezentul dramatic, comportând valoare temporală de anterioritate, este comun tuturor graiurilor dacoromâne.

În textele din graiurile de tip nord-vestic am înregistrat o modalitate curentă de a *marca momentul în care se trece sau se revine la actualizarea unor evenimente* (schimbarea cadrului de desfăşurare a acţiunii) printr-o subordonată temporală de simultaneitate realizată cu ajutorul unei construcţii fixe de tipul *(pe) când îi* + un determinant circumstanţial: *D-apăi cum dar – o auzit brâglile, dând cu brâglele, păi tăt câte-o sută dă cătane ieşea d-acolo, şi mereau la război.* **Când îi dric la amiaz,** *atunci n-aude Măzărean acolo brâglele* (Bîrlea, A, I, p. 481 – Valcău de Jos, SJ)[3]. *Api beau şi mănâncă, ei – că n-o fost amiazăz.* **Pă când i-amiazăz [...]** *Iară vine zmău (ibidem,* p. 374 – Mara, MM).

Alternanţa planului trecut propriu-zis – desemnând cadrul în care se desfăşoară acţiunea şi fiind redat prin imperfect compus sau perfect simplu – cu cel actualizat – al evenimentelor narate şi redat prin prezentul dramatic – se evidenţiază şi prin alternanţa celor doi adverbiali *odată* „odinioară" şi *o dată* „la un moment dat, într-o anumită dată": *Odată era un om şi el avea un flăcău. Şi* **cându-i odată**[4] *flăcău visează în vis că el...* (Bîrlea, A, II, p. 386 – Boşorod, HD).

În acest sens, subliniem faptul că în categoria adverbialilor selectaţi de prezent într-un asemenea context, pe lângă cei specifici/compatibili cu prezentul (*la amiaz, dimineaţa, seara, pe la zece ceasuri, la miezul nopţii, peste două zile,*

[3] Pentru simplificare şi întrucât textele excerptate se prezintă în diverse sisteme de transcriere fonetică, iar variantele fonetice nu sunt relevante pentru subiectul propus, am recurs la literarizarea exemplelor, menţinând doar unele fonetisme cu caracter popular sau dialectal. În paranteze sunt notate sigla izvorului utilizat, localitatea şi sigla judeţului căruia aparţine aceasta.

[4] Remarcăm, aici, că adverbul *o dată* „la un moment dat" este transcris, adesea, într-un singur cuvânt, confundându-se cu *odată* „odinioară".

BDD-A1911 © 1996-1997 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:38 UTC)

la anu etc.): **Cându-i** *dimineața, pleacă în pădure și stă acolo.* **Când îi** *sara, de cu sară, spune: (ibidem,* p. 391 – Cresnia, BH); **Când îi** *păstă două zile, se scoală muierea, sănătoasă (ibidem,* p. 77 – Cerișor, HD); **Când îi** *la anu, ăi, s-află tare rău, tare sclab* (Bîrlea, A, I, p. 523 – Valcău de Jos, SJ), se încadrează, înregistrând o frecvență predominantă, și o serie de circumstanțiali care se caracterizează prin trăsătura *nedeterminat* din punct de vedere temporal (*o dată, la un timp*), ignorând, deci, o precizare temporală strictă sau care presupun *o relativizare a determinării temporale, implicând raportarea la un moment determinat* (din succesiunea cronologică a acțiunilor narate): *mâine,* având sensul regional „a doua zi, în ziua următoare"[5] (Avram, 1975), fără raportare la „azi"; *diseară,* având sensul regional „în seara zilei respective, pe seară în ziua respectivă"[6], indiferent în raport cu „azi" și care au rolul de a marca *momentul* săvârșirii actualizate.

În același sens, semnalăm faptul că circumstanțialele de tipul *(pe) când îi* admit, în absența unor adverbiali temporali, și compliniri de altă natură (de exemplu locale), *fără ca sensul temporal al construcției să se modifice*[7]: **Când îi** *într-un loc, am zărit un pic de lumină. Și zice cărăușu „no, amu cunosc aice"* (A–Cluj – Mânăstireni, CJ). Un argument în sprijinul acestei afirmații îl reprezintă ocurența paralelă a ambelor structuri ale temporalei (*când îi* + circumstanțial de timp/*când îi* + circumstanțial de loc) în același context: **Când i**– *ntr-un loc, la vreo două zile, află o apă [...] umblă-colo, umblă-ncoace,* **când i**– *odată, află o casă* (Bîrlea, A, II, p. 388 – Cresuia, BH).

Funcția stilistică de actualizare a prezentului este evidențiată și prin compararea unor asemenea temporale – întâlnite mai frecvent în basme – cu construcții similare, în care apare perfectul compus, perfectul simplu sau imperfectul și care sunt utilizate des în texte dialectale propriu-zise[8]: **Când o**

[5] Cf. *Când s-o gătat* [dansul miresei] *toată lumea o mărs cătă casă, până* **mâni; mâne** *o venit iară* (TD–Sălaj – Tusa); vezi și circumstanțialul atestat de Vulpe, 1980, p. 148: *Când îi* **a doua zi** *dimineața...*

[6] Cf. *Când îi așa cam* **desară...** etc., Bîrlea, A, II, p. 451; GS, II, p. 334; TD–Năsăud – Chiuza).

[7] Considerăm că exemplele discutate de Vulpe, 1980, p. 150, drept temporale „dezvoltate" dintr-un complement de loc, „dezvoltă", de fapt, tot un complement de timp, subliniind ideea de simultaneitate a acțiunilor din regentă și subordonată: *Când am fost la Măgheruș* = „Ajungând la Măgheruș", nu „la Măgheruș".

[8] Acest fenomen explică și constatarea Magdalenei Vulpe, 1980, p. 148, referitoare la frecvența ridicată a perfectului compus în temporalele de simultaneitate discutate aici; forma verbală ocurentă în aceste circumstanțiale depinde de timpul narativ al textului (care este, deci, și cel al regentei cu care temporala se află în raport de simultaneitate).

BDD-A1911 © 1996-1997 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:38 UTC)

fost a treia zi, *o mâncat şi o hodinit (ibidem,* p. 399 – Cerbăl, HD); **Când o fost miercuri sara,** *o trimăs un servitor (ibidem,* p. 434 – Săpânţa, MM); *Noa apăi* **când o fost dimineaţa,** *o ieşit lupu-n marginea pădurii* (TD–Sălaj – Bălan); **Când o fost deseară,** *o ajuns la o căsuţă* (GS, II, p. 334 – Măgurele, BN); **Când o fost la un timp,** *copilu i-o murit* (AFLR – Săcalu de Pădure, MŞ); **Când fu-n sară,** *plecară acas* (Bîrlea, A, II, p. 463 – Boşorod, HD); **Când era desară,** *atunci lua mireasa* (TD–Năsăud, p. 156 – Chiuza); **Când era dimineaţa,** *dacă nu stam cu ei, ne lua fusu şi tot îl purta* (AFLR – Săcalu de Pădure, MŞ).

Construcţia discutată este atestată în localităţi din Ţara Haţegului, Ţara Moţilor, Bihor, Sălaj, Oaş, Maramureş, partea de nord a Transilvaniei propriu-zise (Năsăud, Mureş) şi Bucovina[9].

Funcţia de actualizare a unor evenimente – determinată de funcţia stilistică a prezentului dramatic – explică frecvenţa sporită a construcţiei în basme şi mai redusă în limba vorbită, deci în textele dialectale propriu-zise (unde apare mai des construcţia cu perfectul compus); ocurenţa preponderentă în basme reprezintă şi o dovadă pentru a susţine caracterul arhaic al construcţiei; în acelaşi sens pledează şi faptul că circulaţia ei este specifică unor arii arhaice ale dacoromânei, ca şi atestările sporadice ale circumstanţialelor de acelaşi tip introduse prin conectivul *de*[10], a cărui funcţie temporală este specifică limbii vechi (Drăganu, 1923, p. 254 şi urm.; Rosetti, ILR, p. 560; Avram, 1960, p. 43, 57, 63); *Ne sculăm aşa* **de-i noapte,** *şi apăi când se face ziuă, băgăm, pâinea-n cuptor* (AFLR – Subcetate, HR).

Subordonata temporală analizată reprezintă dezvoltarea unei construcţii participiale absolute din limba latină, a cărei evoluţie în limbile romanice vizează fie o construcţie gerunzială absolută – frecventă în română şi spaniolă –, fie transformarea într-o propoziţie circumstanţială (ILR, I, p. 382). Predicaţia nu constituie, după opinia noastră, un element redundant, cum s-a afirmat (Vulpe, 1980, p. 148), întrucât verbul[11] aduce un plus de informaţie (comparativ cu complementul circumstanţial singur), având *rolul de a sublinia ideea de*

[9] Vulpe, 1980, p. 148, înregistrează acest tip de temporală „al cărei predicat este verbul *a fi (de obicei la perfectul compus al indicativului)*" (subl. n.) într-o „arie nord-vestică" (cf. h. 9), care nu cuprinde, însă, Bucovina şi nordul Transilvaniei, deşi pentru Năsăud ar putea fi invocat exemplul din G. Coşbuc, citat de autoare în n. 71; *Iar când a fost de s-a-mplinit* etc., considerăm că este dificilă atestarea „puterii de circulaţie" a construcţiei temporale printr-o secvenţă arhaizantă, ale cărei ambiguităţi sintactice (*de* coordonator/subordonator) sunt determinate de necesităţi prozodice.

[10] Vulpe, 1980, nu înregistrează acest conectiv pentru construcţia temporală pe care o discutăm aici.

[11] Acelaşi rol îl are şi gerunziul (cf. Caragiu, 1957, p. 75).

BDD-A1911 © 1996-1997 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:38 UTC)

simultaneitate; în acest sens, ni se pare relevantă, pe de o parte, atestarea conectivului *pe când* în materialul excerptat de noi, ca și înregistrarea, pe de altă parte, a situațiilor de coincidență a subiectului regentei cu cel al subordonatei[12]: *și iau furca și mă șterg p-acolo-n jos, p-o-ntunerecelă de nu se vedea nimic. Ne-o fost plouat, și când îs în părău ala al Baschii, num-aud pă părău...* (Todoran, *Vâlcele,* p. 126), în care simultaneitatea este și mai clar evidențiată[13].

În încheiere, cele prezentate ar putea fi rezumate în următoarele concluzii:

1. Cercetarea sintaxei dialectale evidențiază de fiecare dată noi și noi valențe ale limbii române vorbite, inclusiv în plan stilistic.

2. Teoria conform căreia unitățile dialectale ale dacoromânei pot fi repartizate tipologic în grupul graiurilor sudice și grupul graiurilor nordice este încă o dată confirmată și la nivelul sintaxei.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Avram, 1960 = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română,* București.

Avram, 1975 = Mioara Avram, *Adverbul* **mâine** *și timpurile verbale din sfera trecutului,* în SCL, XXVI, nr. 2, p. 189-195.

Bîrlea, A, I-III = Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză epică,* vol. I, II, III, București, 1966.

Caragiu, 1957 = Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc,* în *Studii de gramatică,* II, p. 61-89.

Cazacu, 1978 = Boris Cazacu, *De ce lectura modernă a textului literar narativ? Modalități narative și implicații lingvistice,* în *Lectura modernă a textului literar narativ. Didactică modernă,* București, p. 7-33.

Călărașu, 1987 = Cristina Călărașu, *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea,* București.

Drăganu, 1923 = Nicolae Drăganu, *Conjuncțiile* **de** *și* **dacă** *(Un capitol de sintaxă românească),* în DR,III, 1922-1923, p. 251-284.

Ghinescu, 1967 = Florente Ghinescu, *Despre unele forme verbale compuse cu a fi,* în LL,14, p. 135-141.

Gramatica, I = *Gramatica limbii române,* ediția a II-a, vol. I, București, 1963.

GS = „Grai și suflet". Revista Institutului de Filologie și Folklor, publicată de Ovid Densusianu, București, 1923 și urm.

ILR, I = *Istoria limbii române,* I. *Limba latină,* București, 1965.

Iordan, 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană,* ed. a II-a, București.

[12] „Vechi și populare par să fie în limbile romanice construcțiile participiale în care subiectul este legat, sau chiar identic, cu cel al propoziției regente". ILR, I, p. 382.

[13] Pentru simultaneitatea în trecut: *O mărs de-acasă și când...* **când o fost** *acolo-n pădure, o văzut o...o fântână* (TD–Sălaj – Tusa); vezi și exemplul citat de Vulpe, 1980, p. 150: **Când am fost** *la Măgheruș, apoi o trebuit să mă dau jos.*

BDD-A1911 © 1996-1997 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:38 UTC)

Iordan, Guțu-Romalo, Niculescu, 1967 = Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București.

Marin, 1985 = Maria Marin, *Formes verbales périphrastiques de l'indicatif dans les parlers dacoroumains*, în RRL, XXX, p. 459-468.

Marin, 1989 = Maria Marin, *Le passé simple dans les parlers dacoroumains actuels*, în RRL, XXXIV, nr. 4, p. 305-314.

Neagoe, 1985 = Victorela Neagoe, *În legătură cu unele forme arhaice de perfect simplu și de mai mult ca perfect și cu unele valori ale perfectului simplu în graiurile populare actuale*, în „Anuar de lingvistică...", Tomul XXX, A. Lingvistică, p. 171-177.

Pană-Boroianu, 1982 = Ruxandra Pană-Boroianu, *Remarques sur l'emploi du passé simple dans les textes non littéraires d'Olténie*, în RRL, XXVII, nr. 5, p. 423-434.

Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968.

TD–Năsăud = *Bistrița-Năsăud. Texte dialectale și glosar*, publicate de Maria Marin și Marilena Tiugan, București, 1987.

TD–Sălaj = *Texte dialectale. Sălaj*, publicate de Mihai Conțiu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Marilena Tiugan (manuscris).

Todoran, *Vâlcele* = Romulus Todoran, *Material dialectal. II. Graiul din Vâlcele (raionul Turda)*, în *Materiale și cercetări dialectale*, I, București, 1960, p. 31-126.

Vulpe, 1977 = Magdalena Vulpe, *Despre aria de răspândire a perfectului simplu în graiurile muntenești*, în CL, XXII, nr. 2, p. 255-259.

Vulpe, 1980 = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în dacoromână vorbită*, București.

Institutul de Fonetică și Dialectologie
„Alexandru Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie, 13

BDD-A1911 © 1996-1997 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:38 UTC)